

XIII Jornades d'Intercanvi Cultural

Andorra, 11, 12 i 13 d'octubre de 2019

Carme Rubio i Larramona

Arribat el moment de fer pública la crònica de les jornades andorranes de l'any 2019 —organitzades per la Societat Verdaguer, la Societat Catalana de Llengua i Literatura i la Càtedra Verdaguer d'Estudis Literaris de la Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya, amb el suport del Govern d'Andorra—, penso que, abans, cal fer una breu reflexió. Les de l'any 2022, que estem a punt de celebrar, tenen un sentit especial, perquè fa tres anys les nostres activitats van quedar suspeses *sine die* per causes que no hauríem imaginat mai: una pandèmia a nivell mundial que, en el millor dels casos, només ens va tenir tot un any tancats a casa, enmig de la incertesa més absoluta. Som conscients que la covid ha deixat enrere moltes víctimes, tots nosaltres les hem viscut directament o indirectament, i el cert és que, per bé que no podem dir que l'epidèmia hagi desaparegut, gràcies als avenços de la medicina actual, aquesta malaltia ha perdut la virulència dels primers temps. I esperem que així continuï.

Reprendre les jornades vol dir, doncs, reivindicar el paper essencial de la cultura en la nostra societat. Aquests viatges ens porten a visitar altres indrets i a establir lligams amb les persones i les entitats dels llocs visitats i omplen de sentit la nostra dedicació a la literatura i a la difusió de l'obra i la personalitat de Jacint Verdaguer. Per això és un plaer tornar a evocar aquells tres dies del desplaçament a Andorra, que tants bons records ens va deixar.

Crònica d'una visita a la nació germana d'Andorra

El viatge al país andorrà es proposava com a objectius: seguir la petja de Jacint Verdaguer a través de les muntanyes i valls d'aquest país; conèixer, entre altres persones, alguns representants polítics, escriptors, periodistes i estudiosos andorrans; homenatjar els escriptors andorrans; recordar els escriptors de l'exili català i també altres escriptors catalans posteriors que van crear vincles amb Andorra, per haver-hi residit o per haver-ne parlat en les seves obres. També eren al·licients altres factors, com el fet de poder visitar en només tres dies un país sencer i, a més, poder admirar la bellesa dels paisatges i monuments de l'únic Estat del món on la llengua catalana és l'única oficial i predominant.

Com que en la planificació hi havia intervingut Llorenç Soldevila, sabíem a l'avançada que el recorregut es transformaria en una ruta literària plena a vessar de lectures i visites. Comptàvem amb un dossier voluminós elaborat per ell, detallat i ple d'informacions, mapes, fotografies i textos molt ben triats, que agraïm sincerament a ell i als que hi hagin col·laborat; el conservarem com el millor record de l'estada.

Divendres, 11 d'octubre de 2019

Ens trobem a les set del matí a l'estació d'autobusos de Vic. Hem matinat, però quan l'autocar arriba amb els companys que l'han agafat a Barcelona, ens adonem que ells encara s'han llevat més d'hora que nosaltres. La primera parada es fa a Berga, per esmorzar i fer un primer tast de paisatge muntanyós, amb vistes incloses del castell.

L'arribada a Andorra la Vella ha estat força caòtica; som al mig d'una gran acumulació d'edificis enormes i muntanyes. El trànsit és intens i l'autocar no ho té pas fàcil per desembarcar-nos davant de l'hotel; això obliga ° xofer a fer un parell de volts pel centre abans de poder baixar. Per primer cop veiem les estàtues enlairades dels Set Poetes Meditatis, de Jaume Plensa. Aquest conjunt silent que s'alça al capdamunt d'unes columnes primes i metàl·liques molt altes, com si fossin ocells estranys aturats, desprenen una serenitat, com la dels monjos budistes, que flota en el cel de la ciutat. Aquestes estàtues les anirem retrobant cada cop que ens moguem una mica, i les observarem des de diferents angles.

Ens allotgem a l'Hotel Màgic, cèntric, còmode i d'habitacions boniques. Pel que fa a l'organització, hem començat amb una mica d'enrenou, perquè algunes targetes d'habitació no estaven ben programades. Després d'un dinar variat i abundós, comencem la ruta. Avui ens toca Andorra la Vella.

Santa Coloma

La primera visita ens situa a l'origen de tot, del viatge i del país. Santa Coloma és una església preromànica, originària del segle VIII o IX-XI, obra de l'anomenat mestre de Santa Coloma. La imatge de la santa costa de trobar, perquè està situada en un racó, dins el retaule barroc col·locat al final de la nau. Santa Coloma té un colom a la mà; en altres representacions, però, és un os que té a la vora, perquè també és advocada contra els ossos.

A dins de l'església hi ha un arc de ferradura preromànic. El porxo és del segle XIII, modificat posteriorment moltes vegades, i la torre, que encara mostra restes de pintura, és espectacular. Aquesta esvelta torre de base rodona, però quadrada amb cantonades rodones, com diu Josep Pla en el text triat al dossier «és com un canó d'angles rectes».

Les pintures que cobrien l'interior de l'església van ser arrencades el 1932 per l'estrattista i restaurador Arturo Cividini a instàncies de l'antiquari Josep Bardolet. Després d'un tortuós recorregut, que va incloure la Casa Amatller de Barcelona, van anar a França; van rodar per diverses ciutats alemanyes i, finalment, el govern andorrà les va comprar l'any 2007.

Des de fa uns mesos, la visita disposa d'un muntatge de projeccions il·luminades, un vídeo mapping, que permet contemplar les pintures projectades en l'espai que ocupaven a l'interior de l'església en el segle XII. La intenció és didàctica i artística. Les projeccions juguen amb efectes sonors i visuals que embolcallen el visitant com si es trobés dins d'una *disco* d'ambient medieval. A uns metres de l'església hi ha l'Espai Columba, on es troben les pintures de l'església.

Allà mateix tenim programada la interessant conferència de Jean Claude Benet, *Guies, fugitius i espies. Camins de pas per Andorra durant la Segona Guerra Mundial*. Dificultats tècniques, sonores i visuals han fet molt difícil, quan no impossible, que alguns poguéssim seguir la xerrada. Als afectats no ens quedarà més remei que llegir el seu llibre del mateix títol, del 2009, el primer publicat sobre passadors, itineraris i evadits durant la Segona Guerra Mundial.

La Casa de la Vall

El parlament andorrà, constituït el 1419 i un dels més antics d'Europa, l'any 1712 es va traslladar a la Casa de la Vall, de finals del segle XVI, que va ser propietat de la família Busquets fins al 2011. Actualment els actes del parlament es fan en un altre

edifici de factura contemporània, però el Consell encara continua celebrant en aquesta casa molts actes oficials de protocol.

A la Casa de la Vall hem estat acollits per Montserrat Planelles, directora de Promoció Cultural i Política Lingüística del govern andorrà. Aquest edifici impressiona per la seva solidesa i sobrietat. Té pintures murals i desprèn la solemnitat de l'espai que conserva la documentació de les set parròquies andorranes. Jacint Verdaguer n'escrigué «La [Casa] de la Vall té una inscripció sobre la porta, un matacà que hi dona, sota la barbacana, una tronera a sol ixent. S'obre amb una clau de dos palms de llarg; l'interior dels baixos està partit en corts de bestiar. Se puja per una ampla escala, a la sala del Consell i a les laterals. La capella és dedicada a sant Ermengol». I acaba dient: «La cuina és lo que guarda més lo caràcter; fent-se mirar los clemalls enormes, on se pot rostir un vedell».

En el nostre hotel, la conferència *El món editorial andorrà*, de Pere Miquel Fonolleda, ens ha permès tenir una visió molt completa sobre els orígens i evolució de l'edició a Andorra. Interessant conèixer al detall com s'editaven aquí llibres que no es podien publicar a Espanya per la censura de la dictadura, com ara les obres dels escriptors exiliats. També se'ns ha informat de com van anar creixent les publicacions de temàtica andorrana i com la indústria de l'edició s'implicà en la recuperació cultural i institucional del país.

A continuació, al mateix lloc, se'ns ha fet una recepció oficial organitzada pel ministeri de Cultura i després hem anat fins a la sala La Llacuna per visionar *Maleïda 1882*, és a dir, la pel·lícula que se centra en l'excursió de Jacint Verdaguer a l'Aneto. Està dirigida i produïda per Albert Naudín, i per més vegades que l'haguem vist no ens cansem de tornar-hi amb la mateixa il·lusió que el primer cop. Al final, col·loqui amb Albert Naudín i el guionista i narrador Bernat Gasull, autor del llibre *Maleïda* (Verdaguer Edicions). Tot un luxe.

Dissabte, 12 d'octubre de 2019

Canillo

Comencem de fet la nostra ruta literària, que ha d'acabar demà havent visitat les set parròquies andorranes. Dissabte: Canillo i Ordino.

La primera visita és a l'església més emblemàtica del país, Meritxell. En realitat es tracta d'un conjunt monumental, format per la primitiva església de Meritxell i el gran Santuari de Meritxell, avui basílica, dedicat a la patrona d'Andorra, la Mare de Déu de Meritxell —que vol dir «El sol de migdia». Quan Jacint Verdaguer va visitar l'església romànica, va dir que, després de les reformes barroques, li semblava molt moderna. Nosaltres també ens hem trobat amb un santuari molt «modern».

Dissenyat per l'arquitecte Ricard Bofill després de l'incendi devastador de la nit del 8 al 9 de setembre de 1972, junt amb la reconstrucció de l'església romànica forma un complex impressionant, de grans dimensions, sobri i alhora espectacular. Destaquen del conjunt el gran nombre d'arcs de volta, arrengrats i decorats en blanc i negre que s'alcen a la intempèrie, en record de com va quedar la nau de l'església anterior després de l'incendi. Al fons s'aixeca la torre, estilitzada com un monòlit poligonal. D'entre les moltes coses que van desaparèixer en l'incendi hi havia la talla de la MaredeDéu —l'actual és una rèplica. Aquest sinistre, que va commocionar els

andorrans i molta altra gent, també ha estat motiu d'inspiració per als seus escriptors, com hem trobat en les lectures programades del dossier.

Dins el santuari hi ha altres visitants, en especial grups de joves que conversaven amb el rector. Hem conegut una de les persones més populars d'Andorra: mossèn Ramon. Amb més de cinquanta anys dedicat al santuari, Ramon Rossell és, sens dubte, qui millor coneix aquesta església i qui més l'ha promogut, a través dels llibres que ha escrit i de les seves col·laboracions regulars als mitjans de comunicació. Mossèn Ramon és l'ànima d'aquesta església i sap comunicar el seu entusiasme a tothom. Ens ha parlat del pas de Jacint Verdaguer per Andorra, ha explicat alguns acudits i ens ha fet cantar.

Ordino

A Ordino, on la primera carretera es va construir l'any 1934, tenim la visita a dues de les cases antigues més conegudes d'Andorra. Se'ns ha dividit en dos grups i ens han fet de guies Roser Calvo i Joan Peruga. La visita comença per la casa Rossell o Fiter-Riba, documentada des del segle XV. L'edifici actual és del segle XVII i la casa ha estat declarada Bé d'Interès Cultural. Jacint Verdaguer s'hi va allotjar el 1883. La segona casa era la d'Areny-Plandolit, l'única amb rang de noblesa. El Consell la va adquirir l'any 1972 per fer-ne un museu. Com hem llegit, es deia que els amos podien creuar tot Catalunya sense deixar mai de trepitjar propietats i masos de la família. Els textos llegits eren fragments de la novel·la *Últim estiu a Ordino*, del nostre guia Joan Peruga.

Després hem anat a l'Hotel Coma, situat en un indret magnífic per als amants de la muntanya. Tradicionalment era zona de caça i camí de pas dels contrabandistes. Aquí ens ha fet la conferència Llorenç Soldevila, sobre *Andorra i la literatura catalana*. Molt completa, atès que han estat nombrosos els escriptors en llengua catalana que al llarg del temps i per raons ben diverses han tingut relació amb Andorra. Com que aquest text està publicat (*Anuari Verdaguer*, núm. 28, 2020, p. 115-134), només destacaré la iniciativa andorrana de convidar a fer una estada a alguns dels millors escriptors en llengua catalana en els anys setanta-vuitanta. En aquestes estades va tenir-hi molt a veure la intervenció de Rosa Pujol, que en aquells anys era professora a Andorra. Se'n van beneficiar Agustí Bartra i Anna Murià, Salvador Espriu, Vicent Andrés Estellés i Miquel Martí i Pol. Aquestes estades van resultar molt fructíferes, perquè cada escriptor va inspirar-se en Andorra per escriure algunes de les seves obres.

A l'hotel es fa també l'homenatge a Antoni Morell (1941-2020), escriptor, professor, advocat i polític, que va fundar revistes i associacions i va desenvolupar una intensa activitat cultural durant tota la seva vida. El conjunt de la seva obra és considerable, i està format principalment de novel·les i narracions, assaigs i llibres de viatges. Amic de Salvador Espriu durant molts anys, se'l considera el patriarca de les lletres andorranes. Va morir, malauradament, pocs mesos després del nostre reconeixement a Ordino.

A l'Hotel Coma ens hem fet la foto de grup abans de tornar a pujar a l'autocar per anar a fer la ruta literària a Llorts, la població que serà el centre de diversos homenatges.

L'església de Sant Serni de Llorts, que no és l'original, conserva un retaule barroc. Aquí va celebrar missa Jacint Verdaguer el 26 d'agost de 1883, durant el seu pas per Andorra. Manuel Llanas fa l'encomi de mossèn Ramon, el rector que ens va fer cantar a Meritxell i que, segons diu, ha trobat en el cant un instrument pedagògic

fonamental. Ha escrit, entre altres llibres, *Cants de bona nit de mossèn Ramon i El meu mossèn Cinto. Verdaguer pels camins d'Andorra* (2002). Una estona emotiva amb un home tot entusiasme.

Jordi Mir, estudiós de la vida i l'obra de Pompeu Fabra, ens presenta el conferenciant: Jordi Pasques, de qui diu que és un excursionista nat i un home singular. Li reconeix coneixements de botànica, zoologia i geologia, entre altres matèries, i el defineix com a bon escriptor. La conferència tracta sobre *Verdaguer i Andorra*. Pasques ens explica minuciosament alguns detalls de la seva recerca, la reconstrucció de tots els itineraris que Verdaguer va fer a Andorra, i que van cristal·litzar en la comunicació «Noves aportacions a l'entrada de Verdaguer a les Valls d'Andorra. 25 d'agost de 1883», que juntament amb Pere Canturri (1935-2015), va presentar al V Col·loqui sobre Verdaguer («Verdaguer i el segle»), de 2002 (*Anuari Verdaguer 2002*, p. 197-201). En aquesta xerrada, Jordi Pasques feia un homenatge personal a Canturri, a qui va definir com a «desvetllador primerenc i animador de l'amor i el respecte per la cultura andorrana i el patrimoni artístic durant la segona meitat del segle XX». L'acte finalitza amb una emotiva evocació de la mort de l'amic.

Diumenge, 13 d'octubre de 2019

Encamp

Darrer dia de les jornades i queden encara moltes coses per veure. Avui completem la visita a les parròquies: Encamp, Escaldes-Engordany, Sant Julià de Lòria i La Massana. Abans de sortir ens faltava M. Àngels Verdaguer, que ens estava esperant al punt del primer dia. Com ha pogut pensar que ens la podíem deixar?

A Sant Miquel d'Engolasters hem pogut parar gràcies al nostre xofer, perquè estava prohibit fer-ho. Som a 1.500m d'altura i des d'aquí la vista és impressionant, es domina tota la vall. L'església és romànica, de la primera meitat del segle XII, petita, però amb una torre esvelta i molt alta en relació al conjunt. Està tancada, i se'ns diu que els seus frescos es troben al MNAC.

A Miquel Martí i Pol li agradava molt venir a Andorra —l'estada en aquest lloc li portava «records d'una harmonia quasi màgica»— i hem llegit un poema seu. Com a corol·lari, Ricard Torrents ens ha fet una explicació magnífica del context de la gestació del poema. Aquests també han estat uns moments màgics, amb unes explicacions úniques, exclusives per a nosaltres i efímeres, perquè malauradament, molt del que ha dit ho oblidarem i no serà recollit enlloc. Amb quina atenció hem escoltat l'evocació d'un amic que ja no hi és. Sacsejats per la consciència del pas del temps.

Gairebé tothom ha acabat baixant al llac, en una estona tranquil·la i agradable. Al Parc de la Mola d'Escaldes-Engordany, tan diferent ara de quan el va veure Jacint Verdaguer, es llegeixen les tankes d'«Andorra, Prat de la Mola», de Vicent Andrés Estellés.

A Sant Julià de Lòria, o simplement Lòria, hi ha la parròquia més meridional d'Andorra, on es trobava l'antic edifici del Comú. Comença tot un seguit d'homenatges, d'inauguració de la placa en record d'Amat Piniella i Viadiu i de lectures. Coneixerem alguns personatges andorrans, com ara l'artista Sergi Mas, que és pintor, escultor, ceramista, il·lustrador, gravador i moltes coses més, davant la casa Ribas, on probablement va viure Joaquim Amat-Piniella i on va redactar *K. L. Reich*

i quan, lliure ja de penalitats, va poder escriure el vers: «Ja no existeixen les nits per al meu temps!». Som a la plaça Rocafort, al costat de l'hotel Pol.

A la Sala d'actes Rocafort, davant la Casa Ribas, noves lectures i homenatge als escriptors catalans exiliats: Agustí Bartra (1908-1982), Joaquim Amat-Piniella (1913-1974) i Francesc Viadiu i Vendrell (1900-1992).

D'Agustí Bartra, s'ha llegit el poema «El gall canta per tots dos». De Joaquim Amat-Piniella —que va passar temporades a l'hotel Pol andorrà després d'haver sobreviscut al camp nazi de Mauthausen— s'ha fet la glosa de la seva novel·la més coneguda: *K. L. Reich* (1963), que no va ser fins al 2001 que se'n va publicar la versió íntegra. Francesc Viadiu i Vendrell va ser un polític i escriptor que va lluitar a la resistència. Nascut a Solsona i, potser per això, bon coneixedor del territori, va ajudar a passar a Andorra aviadors de les forces aliades durant la Segona Guerra Mundial. De la seva obra s'ha recordat la novel·la *Entre el torb i la Gestapo* (1974) i se'ns ha recomanat la lectura de *Delegat d'ordre públic a Lleida la roja* (1979). Avui s'ha unit amb nosaltres Joaquim Aloy, de Manresa, responsable del portal web de l'Associació Memòria i Història de Manresa, des d'on s'ha fet i es fa una tasca extraordinària. Aloy s'ha desplaçat expressament a Andorra per participar d'aquest acte.

La darrera visita era al Museu del Tabac Reig, situat en l'antiga fàbrica Reig, que va tancar el 1957. Posteriorment se n'obrí una altra de nova, que va durar fins al 2001. Hem tingut la sort de poder contemplar una exposició de fotografies de Robert Capa, amb imatges impressionants de la guerra civil espanyola.

Tornem a l'autocar. A la frontera cap incident, només que de tot el grup només han fet obrir dues maletes, la de Josep M. Domingo i la meua. Com pot ser? Si mai no em toca res...

Després, dinar a La Terrasseta del Parc de la Seu d'Urgell i cloenda, perquè alguns ja es queden aquí.

Final de les jornades. És el moment ideal per recordar els dos darrers versos de la tanka de Vicent Andrés Estellés:

Ara me'n torne a casa,
ric de concrets béns únics.